

CHÁPANIE APRIÓRNEHO A NEVYHNUTNÉHO V KRIPKEHO PRÁCI POMENOVANIE A NEVYHNUTNOSŤ

EUGEN ANDREANSKÝ, poslucháč 5. ročníka FF UPJŠ, Košice

ANDREANSKÝ, E.: Apriority and Necessity in Kripke's Work Naming Necessity. FILOZOFIA 51, 1996, No 5, p. 319

The paper deals with the critique of Kant's conception of the relation between apriority and necessity given by S. Kripke in his work *Naming and Necessity*. A short retrospective outline of the Kantian, resp. traditional interpretation of the above mentioned relation is offered, followed by the explication of Kripke's argumentation against this conception. In the last part Tichý's criticism of Kripke's argumentation is presented.

Problematika tzv. apriórnych a nevyhnutných právd, súdov, resp. poznania (teda apriórnosti a nevyhnutnosti) patrí medzi centrálnu v dejinách filozofie od novoveku, predovšetkým po Kantovom vystúpení s kategóriou syntetického apriórneho súdu, ktorá sa stala pre jeho filozofický systém fundamentálnou. Vzťah apriórneho k nevyhnutnému sa dlho chápal ako samozrejmy a všeobecne sa prijímal aj v jeho kantovskom podaní. No ukázalo sa, že ani on nie je nespochybniteľný. V tejto práci pôjde o priblíženie kritiky chápania vzťahu apriórneho a nevyhnutného u Kanta, ktorú vzniesol Saul Kripke vo svojej práci *Naming and Necessity (Pomenovanie a nevyhnutnosť)* [7]. Najprv v krátkej retrospektíve načrtnem kantovské či lepšie povedané tradičné určenie vzťahu apriórneho a nevyhnutného. Potom objasním samotnú Kripkeho argumentáciu v spomenutej práci proti takémuto určeniu ako neadekvátnemu. Nakoniec spomeniem Tichého kritiku Kripkeho argumentácie v článku *Kripke on necessity A posteriori (Kripke o nevyhnutnosti a posteriori)* [12].

1. Na problematiku nevyhnutných a apriórnych právd sa v novovekej filozofii kládol veľký dôraz. Už Leibniz na pozadí rozdielu medzi dvoma fundamentálnymi princípmi uvažovania (t.j. rozdielu medzi princípom kontradikcie a princípom dostatočného dôvodu) jasne odlíšil tzv. pravdy rozumu od právd faktu. Pravdy rozumu sú podľa Leibniza nevyhnutné a ich popretie v sebe obsahuje nemožnosť (ich protiklad je kontradiktórny). Pravdy faktu pripúšťajú svoj opak (ich protiklad je možný, a teda nevedie k protirečeniu), sú teda kontingentné.¹ Takto ponímané pojmy nevyhnutnosti a kontingentnosti sa akcep-

¹Leibniz anticipoval sémantiku možných svetov a pravdy rozumu v tomto zmysle možno považovať za pravdivé vo všetkých možných svetoch, pravdy faktu sú potom nepravdivé najmenej v jednom z možných svetov. O jednej z viacerých explikácií pojmu možný svet ešte pojednáme v ďalšom texte.

tovali aj v empiristickej línii, napr. u Huma (v podobe rozlíšenia vzťahov medzi ideami na jednej strane a faktami (*matters of fact*) na strane druhej).

Ani základné chápanie dvojice pojmov *a priori* / *a posteriori* neznamenalo vážny konfliktný bod medzi filozofmi rozličných škôl (nemožno to však už povedať o ďalšom „narábaní“ s týmito pojmami v ich spisbe): pravdu poznávame *a priori*, ak ju poznávame nezávisle od skúsenosti (skúsenosti toho, „ako sa majú“ veci vo svete); pravdu poznávame *a posteriori*, ak ju poznávame len na základe empirického skúmania. Je dôležité si uvedomiť, že nevyhnutnosť a kontingentnosť (náhodnosť) patria k ontologickým či metafyzickým pojmom (metafyzickým v nepejoratívnom zmysle slova), kým apriórnosť a aposteriórnosť k epistemologickým pojmom. K nim sa tradične pridávali aj sémantické pojmy analytickej a syntetickosti, a to tak, že v období pred Kantom sa trojice pojmov nevyhnutný – analytický – *a priori*, resp. kontingentný – syntetický – *a posteriori* považovali za koextenzívne, teda vo vtedajšom chápaní nevyhnutná pravda (pravda rozumu, spočívajúca vo vzťahoch medzi ideami a pod.) bola zároveň analytická, t.j. o jej správnosti sa stačilo presvedčiť na základe poznania významov pojmov v nej obsiahnutých (tu: pravda = pravdivý výrok, pojem predikátu obsiahnutý v pojme subjektu) a bola poznateľná *a priori*, t.j. bez odkazu na empirické skúmanie. Naopak kontingentná pravda (pravda faktu, záležitosť faktu...) bola zároveň syntetická, t.j. o jej správnosti sa dalo presvedčiť iba „obrátením sa“ na svet, a zisťovať, či sa v ňom „veci majú tak“, ako sa v nej tvrdí (pojem predikátu nebola obsiahnutý v pojme subjektu) – nestačilo už zotrvať v rovine významov pojmov – a bola poznateľná *a posteriori*, t.j. len na základe empirického skúmania.

Kant radikálnym spôsobom narušil túto koextenzívnosť svojimi syntetickými súdmi *a priori*. No pojmy nevyhnutný a *a priori* (resp. kontingentný a *a posteriori*) u neho aj naďalej mali rovnaký rozsah. V *Kritike čistého rozumu* sa vyslovil jasne a jednoznačne: „Ak sa teda nájde ... veta myslená ako nevyhnutná, je to apriórny súd“ ([6], 58) či všeobecnejšie: „Nevyhnutnosť a prísna všeobecnosť sú teda spoľahlivé a neoddeliteľné znaky apriórneho poznania.“ ([6], 59).

To sa nespochybňovalo ani po Kantovi, hoci napádané boli práve syntetické súdy *a priori*, pričom existovala snaha o ich popretie, a tým aj o znovuformulovanie koextenzívnosti spomínaných trojíc pojmov. O to sa usilovali aj viacerí novopozitivistí či stúpenci analytickej filozofie. Ayer v dejinnofilozoficky významnej práci *Language, Truth and Logic* (Jazyk, pravda a logika) síce odsudzuje apriórne syntetické súdy, nič však nenamietal proti (ešte predkantovskej) koextenzívnosti.² V novšom období podobne postupuje napr. Quinton.³

Quinovo spochybnenie hranice analytickej a syntetickych výrokov sa síce explicitne nedotýkalo problému vzťahu nevyhnutné – *a priori*, ale istým spôsobom bol zasiahnutý

²Pretože apriórne pravdy, ktoré Ayer uznával (pravdy logiky a matematiky, tautológie, t.j. pravdy bez faktálneho obsahu), sú analytickej, sú preto (pre Ayera) zároveň aj nevyhnutné ([1], 115).

³„The necessary and the contingent make an exclusive and exhaustive division of the realm of truths. I shall argue that the correlated distinctions of the analytic from the synthetic and of the *a priori* from the empirical coincide with the distinction of the necessary from the contingent since they both arise from elucidations of one of the none too sharply defined elements of that distinction“ ([10], 109).

aj samotný pojem nevyhnutnosti, ak stotožníme nevyhnutné výroky s analytickými (ako napríklad Quinton ([10], 109)) či nevyhnutnosť s analytickosťou, resp. ak považujeme za jednu z vlastností nevyhnutného výroku jeho nerevidovateľnosť.⁴ Revidovateľnosť sa podľa toho zrejme má považovať za možnosť falzifikácie každého výroku, a to vzhľadom na novú skúsenosť. Možno skúsenosťou nepotvrdiť logický zákon „Nie je pravda, že p a zároveň nie p“? A logické zákony sú predsa (tradičným) príkladom nevyhnutných výrokov! Tým by sa skompromitovala aj diskusia okolo vzťahu nevyhnutný – *a priori*, pretože už samotná hranica medzi nevyhnutným a kontingentným by bola ohrozená. Okrem toho nevyhnutnosť nemožno stotožniť s nerevidovateľnosťou.⁵

Na margo možného spochybnenia hranice medzi dvojicami pojmov analytický – syntetický, nevyhnutný – kontingentný či apriórny – aposteriórny pre ich vágnosť, neostrosť a pod. zdôrazňujem súhlas s názorom Grica a Strawsona v tejto otázke, ktorý vyjadrili v kritickej odpovedi Quinovi, kde obhajovali postihnutelnosť hranice medzi „analytickým“ a „syntetickým“ (a iným) z hľadiska zaužívaného používania týchto pojmov.⁶ Túto problematiku ďalej ponechávam bokom.

Považujem ešte za potrebné pripomenúť, že nevyhnutnosť a kontingentnosť sa dajú charakterizovať aj inak ako v intenciách teórie možných svetov.⁷ Nič to však nemení na fakte, že na eventualitu nekoextenzívnosti apriórnych právd s nevyhnutnými a aposteriórnych s kontingentnými nikto až do Kripkeho práce *Pomenovanie a nevyhnutnosť* nepoukázal.

2. Kripke predtým než pristupuje ku kritike tradičného chápania vzťahu nevyhnutný – *a priori*, všimá si jednak povahu týchto pojmov, ale predovšetkým načrtáva svoju teóriu referencie, na základe ktorej je jeho kritika postavená a ktorá súvisí s jeho koncepciou esencializmu.

V [7] sa zmieňuje o povahe spomínaných pojmov vo viacerých poznámkach. Vždy zdôrazňuje skutočnosť, že „*a priori*“ je pojmom epistemológie, kým „nevyhnutný“ je

⁴Quine hovorí: „Lubovoľný výrok môže byť pravdivý za každých okolností, ak urobíme dostatočne drastické úpravy na inom mieste systému. ... A naopak, rovnako platí, že žiadny výrok nie je imúnny voči revízií. V mene zjednodušenia kvantovej mechaniky bola dokonca navrhnutá revízia logického zákona vylúčenia tretieho.“ ([9], 497).

⁵Hillary Putnam napriek čiastočnému súhlasu s Quinovou doktrínou revidovateľnosti hovorí, že predsa len zašiel príďaleko, a dáva iný príklad na vetu, ktorej nerevidovateľnosť je nemysliteľná: „Nie každý výrok je pravdivý.“ ([8], 83).

⁶„Vo všeobecnosti totiž platí, že ak sa dva protikladné termíny bežne a všeobecne používajú tak, že ich aplikujeme na tie isté prípady, pričom tieto prípady netvoria uzavretý zoznam, je to postačujúca podmienka na to, aby sme mohli tvrdiť, že existujú prípady, na ktoré sa výrazy aplikujú, a na to, aby tieto termíny označovali rozlišovanie, nič iné netreba.“ ([11], 606).

⁷Napr. Swinburne (v článku: *Analyticity, Necessity, and Apriority* (Analytickosť, nevyhnutnosť a apriórnosť). In: *Mind* 84, 1975) dáva alternatívny obraz toho, ako aplikovať pojem nevyhnutnosti: nevyhnutnosť spočíva buď v tom, že popretie nevyhnutných výrokov je nekoherentné, alebo v tom, že nevyhnutnosť je nekontingentnosťou, pričom pojem kontingentnosti už je predtým dobre zavedený ([5], 87-88).

metafyzický pojem, ktorý nesmie splyvať s predchádzajúcim.⁸ V tradičnom (v kantovskom duchu koncipovanom) vymedzení – „pravdy *a priori* môžu byť poznávané nezávisle od skúsenosti“ – nachádza akoby ďalšiu modalitu fixovanú vo výraze „môžu byť“. Ako si vysvetľuje tento druh možností? Ak niečo poznávame *a priori*, neznamená to, že to musíme poznávať iba tak a že to nemôžeme okrem toho poznávať empiricky. Kripkeho príklad: Ak zistí počítač, či nejaké číslo je alebo nie je prvočíslom, my tento výsledok poznávame (Kripke priamo hovorí, že v neho veríme, veriť však nie je to isté čo poznať) nielen na základe apriórnej evidencie. Niekoľko ho však môže poznať apriórne (napr. konštruktér počítača) ([7], 260-261). Kripke však vážne tvrdenie o obojakej možnosti poznania tej istej vety daným príkladom nemôže obhájiť, pretože výsledok ponúkaný počítačom nepoznávame v pravom zmysle slova (teda nepoznávame ho ani empiricky). Viera, že to, čo vidíme na monitore počítača, je pravdivý výrok, nie je ešte poznaním tohto výroku. O poznaní výroku pripisujúceho vlastnosť byť prvočíslom nejakému číslu by sme mohli hovoriť až po dokázaní tohto výroku. A matematický dôkaz nepatrí k arzenálu empirického poznania, práve naopak.

Okolo pojmu nevyhnutnosti môže mnoho zmätkov spôsobiť nerozlišovanie fyzikálnej a logickej nevyhnutnosti. Samotný Kripke pracuje s pojmom logickej nevyhnutnosti v rámci jeho interpretácie v teórii možných svetov ([7], 261). Nedomnieva sa však, že by sme mohli iba prebehnutím všetkých možných svetov v našej mysli zistiť (čo sa rovná apriórnemu poznaniu a čo je konzistentné s jeho ponímaním možných svetov), či nejaký výrok je nevyhnutný. (Ako uvidíme, tento názor rázne napadol Tichý v [12].) Relevantným preňho nie je ani argument typu: Ak je niečo poznané *a priori*, musí to byť nevyhnutné, pretože to bolo poznávané bez empirických procedúr vzhľadom k svetu, bez pozerania na svet ([7], 263).

O pojme „analytický“ sa Kripke zmieňuje len veľmi okrajovo. Podľa neho to, že analytický výrok je v istom zmysle pravdivý vo všetkých možných svetoch len na základe svojho významu, je vecou vymedzenia alebo inak: podľa vymedzenia byť analytický pravdivým (výrokom) znamená byť zároveň nevyhnutne pravdivým a apriórne poznávaným ([7], 264, 352-353, pozn. 63).

Kripke objasňuje svoj prístup k teórii možných svetov, výhodnej pre rozbor modálnych logík, no v jeho neadekvátnom podaní je táto teória potenciálne zavádzajúca a je v službách filozofie ([7], 267). Robí tak v súvislosti s úvahami o podmienkach totožnosti individua prostredníctvom možných svetov, teda v úvahách o tom, ako vieme, že individuum v jednom možnom svete je totožné s individuum v inom možnom svete, keď sa

⁸Kripke toto tvrdenie dokumentuje nie príliš jasnou zmienkou o tzv. Goldbachovej hypotéze: „Každé párne číslo musí byť súčtom dvoch prvočísel“, o ktorej sa nevie, či je pravdivá alebo nepravdivá (nebola totiž dokázaná), ale vie sa, že pravdivostná hodnota (nech je akákoľvek) jej prislúcha s nevyhnutnosťou. Podľa Kripkeho o nej nič *a priori* nevieme ([7], 262). Ale my predsa o nej vieme niečo *a priori* – totiž, že je buď nevyhnutne pravdivá, alebo nevyhnutne nepravdivá, nevieme len, ktorá z týchto alternatív to vlastne je, teda nedokázali sme jej pravdivosť, resp. nepravdivosť. Adekvátnejšie danému kontextu (argumentu proti splyvaniu pojmov epistemológie a metafyziky) by bolo povedať, že jestvujú také nevyhnutné matematické pravdy, o ktorých vôbec nevieme, nedokázali sme ich a ani ich nikdy nedokážeme, nespoznáme ich apriórne.

správa inak ako to predchádzajúce (môže mať radikálne odlišné vlastnosti, fungovať v iných vzťahoch a pod.), resp. čo je potrebné k tomu, aby táto totožnosť existovala a dala sa určiť.

Tu sa treba trochu pristaviť a pre bližšie osvetlenie toho, čo to vlastne možný svet je, stručne naznačiť jednu z možných explikácií pojmu možný svet používanú P. Cmorejom ([2], 166-171) a podobne aj F. Gahérom ([4], 205-210). Základom úvah je univerzum nejakého jazyka, teda množina individuí, o ktorých jazyk hovorí a množina základných vlastností, atribútov, ktoré môžu (a nemusia) individua z daného univerza mať a ktoré im v jazyku pripisujeme, alebo upierame. Majme univerzum pozostávajúce len z dvoch individuí **a**, **b** a základné vlastnosti **P** a **Q**, ktoré sú navzájom nezávislé (t.j., ak individuum má jednu z nich, nie je nevyhnutné a zároveň nie je vylúčené, aby malo aj druhú, výskyt jednej nevplyva na výskyt druhej). Distribúciou základných vlastností **P** a **Q** je potom každé logicky možné rozloženie **P** a **Q** medzi (na) individua **a** a **b**. Napr.: v jednej z možných distribúcií má **a** vlastnosť **P** a nemá vlastnosť **Q** a **b** má vlastnosť **Q** a nemá vlastnosť **P**, v inej distribúcii **b** má vlastnosť **P** a nemá vlastnosť **Q** a ani jedno individuum z univerza nemá vlastnosť **Q**, v ešte ďalšej distribúcii ani jedno individuum nemá vlastnosť **P** a všetky (obidve) majú vlastnosť **Q** atď. Celkovo je možných 16 takýchto distribúcií. Každá z nich predstavuje jeden možný stav vecí alebo jeden logicky možný svet. Jeden z týchto svetov je skutočný. Na to, aby sme určili, ktorý z nich to je, potrebujeme urobiť 4 empirické procedúry (na zistenie, či dve individua majú dve vlastnosti). Pri náraste počtu individuí univerza jazyka a počtu základných vlastností (resp. vzťahov) stúpa aj počet možných distribúcií, ako aj počet overovacích testov na určenie toho, ktorý zo svetov je skutočný. Uvádzané distribúcie, resp. možné svety sa chápali atemporálne, bez vývinu. Možné svety sa dajú explikovať aj s časovou zložkou, t.j. ako temporálne, obohatené o časové okamihy. V takom prípade predstavuje možný svet logicky mysliteľnú históriu, časový priebeh rozdelenia základných vlastností a vzťahov medzi individuiami z univerza jazyka, t.j. históriu nadobúdania a strácania vlastností a vzťahov individuiami z univerza, teda históriu stavov vecí. Množinu všetkých možných svetov (či už ako stavov vecí alebo ako histórií stavov vecí) nazývame logickým priestorom jazyka. Ten poznáme *a priori*. Ktorý z možných svetov je skutočný, zistíme len empiricky, no nemusíme to zistiť vôbec, ak univerzum jazyka je nekonečné, alebo ak je nekonečný počet časových okamihov, medzi ktorými sa stav vecí mení. (Skutočný svet tu predstavuje len konštrukciu relativizovanú k jazyku, netreba si ju zamieňať so samotnou skutočnosťou.)

Kripke v [7] používa pojem možného sveta, ale ho neexplikuje. Z kontextov, v ktorých s ním pracuje, je zrejmé, že podľa potreby ho raz chápe netemporálne, inokedy zase temporálne. Rezolútne odmieta názor, že by možné svety predstavovali „hotové“, iné – od nášho sveta veľmi vzdialené – reálne krajiny, ktoré by sme objavovali podobne, ako objavujeme iné planéty prostredníctvom ďalekohľadu. V takom prípade by identifikácia individua v istom svete vyžadovala zistenie jeho vlastností, jeho kvalitatívny opis a porovnanie jeho podobností (zhodných vlastností...) s iným individuum v inom svete s tým, že kritérium, podľa ktorého by sme ich mohli prehlásiť za jedno a to isté, by bolo veľmi nejasné a nevyhovujúce.

Najskôr sa ponúka kritérium, podľa ktorého je individuum v jednom možnom svete čo najviac podobné (do akej miery a v akom zmysle sa určí) individuu v inom možnom svete, a vtedy ich možno prehlásiť za totožné ([7], 266-268, 270-271).⁹

Kripke stojí v opozícii voči tomuto postupu. Pre jeho chápanie je príznačné, že možné svety nie sú „objavované“, ale stanovované, vymedzované (*stipulated* – dohodované, konštruované), dané prostredníctvom deskriptívnych podmienok, ktoré s nimi spájame. Identifikácia cez možné svety sa tak rieši pomerne jednoducho. Vieme totiž, o ktoré individuum ide v nejakom možnom svete, pretože celý logický priestor, a v rámci neho aj daný možný svet, je vecou nášho vymedzenia. Presne tak ako v Kripkeho príklade: Vieme, že Nixon bol víťazom prezidentských volieb v našom svete, no ak v inom možnom svete voľby nevyhral, nevravíme, že muž ten a ten s takými a takými vlastnosťami (kvalitatívny spôsob prezentácie individua) nevyhral voľby, ale vravíme len, že voľby nevyhral **ten muž** (myslíme ním osobu Nixona), a vôbec všetky vlastnosti a charakteristiky v inom ako našom svete pripisujeme **jemu**, nie individuu určenému cez deskripcie ([7], 267-268).

Prísne vzaté – názov „identifikácia cez možné svety“ je zavádzajúci. Zo samotného nášho vymedzenia vieme, ktoré je to individuum, o ktorom sa vyjadrujeme v inom možnom svete, netreba ho nejakou zložitou procedúrou identifikovať. Zavádzajúci je vlastne aj sám pojem „možný svet“. Adekvátnejšie by boli výrazy „stav vecí“, „možný stav sveta“ alebo výroky o individuiách, ktoré napr. jednoducho mohli mať vlastnosť, ktorú v skutočnosti nemali, bez ustavičného prízvukovania prítomnosti (možných) svetov pri zachytávaní kontrafaktuálnych situácií ([7], 345, pozn. 15). No pojem možného sveta predsa nie je tak zneuctený a kompromitovaný, aby sme ho už ďalej nemohli používať – samozrejme s vedomím uvedených výhrad.

Kripke sa pomocou reflexii o možných svetoch a identifikácii individua v nich dostáva v teórii referencie k špeciálnemu pojmu, ktorým je „rigidný designátor“. (Sám jeho používanie nazýva kvázitechnickým, čo korešponduje s neformálnym a netechnickým charakterom celých jeho prednášok [7].) Rigidný designátor predstavuje taký jazykový výraz, ktorý designuje (označuje) ten istý objekt v každom možnom svete, v ktorom sa daný objekt vyskytuje – objekt sa nemusí vyskytovať v každom z možných svetov. Nerigidný (alebo akcidentiálny) designátor nedesignuje v každom možnom svete ten istý objekt.¹⁰

⁹Extrémnym prípadom je teória náprotivkov (counterpart theory) D. Lewisa, v ktorej každý z možných svetov je rovnako skutočný, ako je skutočný náš svet (!), a každé individuum v jednom svete má svoj náprotivok (pendant) v ostatných svetoch (!). Tu sa posúva diskusia okolo určenia totožnosti cez možné svety do inej roviny – vzájomné náprotivky nemožno priamo stotožniť, sú to onticky rozdielne objekty, možno len povedať, že náprotivok istého individua zo sveta S1 je také individuum, ktoré sa vo svojom svete S2 začne správať tak ako individuum zo sveta S1, ak S2 sa zmení na S1, a bude potom predstavovať tie isté kontrafaktuálne situácie, tie isté stavy vecí ako S1 ([7], 263, 289; [5], 73).

¹⁰Ak sa objekt vyskytuje v každom možnom svete (je nevyhnutne existujúci), potom jeho rigidný designátor je zároveň silne rigidným designátorom ([7], 270). Kripke neuvádza príklad silne rigidného designátora, možno si domyslieť, že ide najskôr o výraz označujúci ideálnu matematickú entitu (číslo, množina a pod.)

Charakteristickým prípadom rigidných designátorov sú vlastné mená (napr. Michal Kováč), príkladom nerigidných designátorov zasa deskripcie (napr. prezident Slovenskej republiky v roku 1994 – prezidentom Slovenskej republiky mohol byť v inom možnom svete v roku 1994 úplne iný kandidát na tento post, kým Michalom Kováčom môže byť len Michal Kováč v akomkoľvek možnom svete, v ktorom sa vyskytne, a to po celý čas svojej existencie v ňom). Rigidný designátor v našom jazyku zastupuje objekt (individu, vec a pod.), keď hovoríme o kontrafaktuálnych situáciách, o iných možných svetoch, iných stavoch vecí ([7], 289-290). Vyzbrojený termínom „rigidný designátor“ sa Kripke pustil do zápasu s koextenzívnosťou medzi „*a priori*“ a „nevyhnutný“.

V tomto zápase najprv dokazuje možnosť kontingentných výrokov poznávaných *a priori*. Jeho úvaha je založená na nasledujúcom postupe. Je všeobecne známe, že dĺžkou jedného metra rozumieme dĺžku tyče (označme ju ako S), ktorá je uložená v Paríži. (Je to vlastne jedna desaťmilióntina zo štvrtiny dĺžky zemského poludníka.) Túto skutočnosť zaznamenajme vo výroku:

(1) Jeden meter je dĺžka tyče S.

Je to príklad tzv. syntetickej definície jedného metra, kde podľa nášho rozhodnutia stanovujeme, vymedzujeme (*stipulate*), čo je to jeden meter. Platí tento výrok nevyhnutne (je nevyhnutnou pravdou)? Dĺžka tyče S sa vplyvom rôznych okolností môže meniť v čase, preto výrok (1) nie je nevyhnutný. Upravme ho teda, t.j. lepšie stanovme, čo je jeden meter:

(2) Jeden meter je dĺžka tyče S v čase t_0 .

Na základe (2) platí:

(3) Tyč S má dĺžku jeden meter v čase t_0 .

Je pravdivosť tohto výroku nevyhnutná? Kripke odpovedá záporne. Ak totiž tvrdíme (2), v skutočnosti nestanovujeme význam pojmu „jeden meter“, ale fixujeme referenta tohto pojmu, ktorý je rigidným designátorom čiže designuje (a referuje na) jednu a tú istú entitu (nejakú dĺžku) vo všetkých možných svetoch. V našom (skutočnom) svete sa táto entita rovná dĺžke tyče S v čase t_0 . Ale výraz „dĺžka tyče S v čase t_0 “ nie je rigidným designátorom, t.j. nedesignuje ten istý objekt vo všetkých možných svetoch. Vieme si totiž v inom možnom svete, v kontrafaktuálnej situácii predstaviť tyč S v čase t_0 s inou dĺžkou, akú má v skutočnosti v aktuálnom svete, napríklad vplyvom odlišného tepelného pôsobenia. V (2) sa jednému metru pripisuje neesenciálna, akcenciálna vlastnosť, preto sa v ňom nevyjadruje totožnosť či synonymita dvoch výrazov, a to všetko pre naznačenú (ne)rigidnosť. To čo referuje výraz „jeden meter“, sme mohli fixovať aj inou, tiež akcenciálnou vlastnosťou, vyjadrenou pomocou nejakého iného nerigidného designátora, ktorý nedefinuje význam a nepredstavuje synonymum výrazu „jeden meter“, čoho výsledkom by bola definícia takého druhu, ako je (2). Keďže v (2) nie je pevne určený význam výrazu „jeden meter“ (máme do činenia s nerigidným designátorom), výrok (2) nie je nevyhnutný. Výrok (2), a tým aj výrok (3) sú preto kontingentné, čo predstavuje ich metafyzický (ontologický) štatút.

Okrem toho (3) je poznávaný *a priori*. Taký je jeho epistemologický štatút pre človeka, ktorý určuje referenta (t.j. objekt, na ktorý sa referuje) výrazu „jeden meter“ prostredníctvom tyče S, lebo na to, aby poznal (3), nemusí vykonať žiadne empirické skúma-

nie, vyplýva to z definície metra v (2). A tak (3) je kontingentný apriórny výrok.¹¹ Kripke po takto osnovej úvahe odhaľuje rozdiel medzi definíciou fixujúcou vzťah referencie a definíciou, ktorá udáva synonymum definovaného výrazu. (Pre úplnosť treba dodať, že Kripke označuje definície fixujúce vzťah referencie ako „definície“, nepovažuje ich zrejme za definície v pravom zmysle slova.) Problematiku mien, pomenovania, referencie, deskripcii a pod. Kripke rozoberá ešte hlbšie, je však užitočnejšie vrátiť sa späť k pojmom „nevyhnutný“ a „a priori“.

Kripke ich koextenzívnosti (podľa neho domnelej) zasadzuje druhý úder v podobe aposteriórnych nevyhnutných výrokov. Príkladom tohto druhu nie je práve slávny a – častým uvádzaním v prácach analytických filozofov – už otrepaný fregeovský výrok o totožnosti:

(4) Večernica je Zornica.¹²

Niet pochýb o tom, že (4) je poznávaný *a posteriori*. Nie sme v stave overiť jeho pravdivosť inak ako empirickým zistením, že nebeský objekt viditeľný na večernej oblohe, pomenovaný vlastným menom „Večernica“, je totožný s nebeským objektom viditeľným na rannej oblohe, pomenovaným „Zornica“. (Ako vieme, týmto nebeským objektom, pre ktorý platí vzťah totožnosti, je planéta Venuša.)

Ak je výrok (4) pravdivý, je otázne, či je kontingentne pravdivý, t.j. taký, za aký bol dlho považovaný. Tvrdiť to znamená pre Kripkeho ukázať, že Večernica najmenej v jednom možnom svete nie je zároveň Zornicou, ak platí, že v jednom možnom svete (tom našom) Zornicou naozaj je. Skúmajme, za akých okolností Večernica môže byť Zornicou. Znovu treba pripomenúť: vlastné mená „Večernica“ a „Zornica“ sú rigidné designátory. (Ponechajme bokom otázku, či je pre obidve mená ich referentom v každom možnom svete skutočne ten istý objekt – napr. planéta Venuša). Predpokladajme, že na večernej oblohe, na tom istom mieste, kde sme v skutočnosti spozorovali Venušu, je iné nebeské teleso, ktoré pomenujeme vlastným menom „Večernica“. Ráno, zbadajúc Venušu, ju nazveme „Zornica“. V tomto možnom svete Zornica (Venuša) je odlišná od entity, ktorú sme pomenovali ako „Večernica“. V takom prípade vlastné mená „Večernica“ a „Zornica“ referujú na dve odlišné entity, čo nie je to isté ako tvrdiť, že Večernica môže byť Zornicou, ak v našom svete Zornicou naozaj je.

Samozrejme, nie je nevyhnutné, aby nebeský objekt pomenovaný ako „Večernica“ alebo nebeský objekt pomenovaný ako „Zornica“ bol pozorovaný v každom možnom

¹¹Iným príkladom kontingentného apriórneho výroku je Plantingom uvádzaný výrok: „Verím, že $7 + 5 = 12$ “. (In: Plantinga, A.: *The Nature of Necessity*, Oxford, 1971.) Nie je nevyhnutné, aby som veril, že $7 + 5 = 12$. Aby som to zistil, nemusím sa odvolať na empirické skúmanie ([5], 63).

¹²V bežnom používaní slovenčiny sa vyskytujú len slová „večernica“ a „zornica“, ktoré sa píšú s malými začiatočnými písmenami, a teda nie sú vlastnými menami, ale skratkami deskripcii „najjasnejší objekt večernej oblohy“, resp. „najjasnejší objekt rannej oblohy“ (v nepresnejšej verzii „večerná hviezda“ a „ranná hviezda“). Tu (v istom zmysle ad hoc) „Večernica“ a „Zornica“ slúžia ako preklady Kripkem uvádzanej dvojice „Hesperus“ (z gr. Hesperos) a „Phosphorus“ (z gr. Fosforos), ktoré sú vlastnými menami, označujúcimi najjasnejší objekt rannej, resp. večernej oblohy. Vo výroku (4) by sme namiesto „Večernice“ ako vlastného mena nemohli použiť deskriptívnu skratku „večernica“ tak, aby to podstatným spôsobom nezmenilo Kripkeho argumentáciu – deskripcia podľa neho nemôže byť rigidným designátorom.

svete práve v tej pozícii na večernej, resp. rannej oblohe tak ako v našom svete. Kontingentné je to, ako planétu Venušu identifikujeme a ako jej dávame meno. Ak však empiricky zistíme, že (4) je pravdivý, potom ako výrok o identite musí byť nevyhnutne pravdivý, presne tak, ako sú nevyhnutne pravdivé všetky výroky o identite, v ktorých vystupujú vlastné mená, o ktorých sa empiricky zistilo, že referujú na tú istú entitu. Ak to platí v jednom možnom svete, platí to vo všetkých možných svetoch, v ktorých sa príslušná entita vyskytuje. Kripke v zmysle svojej koncepcie esencializmu považuje vyjasnenie rozdielov medzi apriórnosťou a nevyhnutnosťou za potrebné pre ďalšie rozvíjanie diskusie o empirických esenciálnych vlastnostiach, ktoré uznáva.

3. Odvážna Kripkeho koncepcia nemohla ostať bez odozvy. Okrem iných na ňu reagoval Pavel Tichý a kritizoval Kripkeho príklady nevyhnutných apriórnych výrokov [12]. No ešte pred samotnou kritikou ukázal, že dôležitým dôsledkom Kripkeho teórie možných svetov nie je popretie tézy o koextenzívnosti „*a priori*“ – „nevyhnutný“ a „*a posteriori*“ – „kontingentný“, ale naopak jej potvrdenie ([12], 225). Možné svety – podľa Kripkeho – stanovujeme my, empiricky len zisťujeme, z okruhu ktorých možných svetov nakoniec po ukončení testovania dostaneme skutočný svet (po každom parciálnom empirickom teste sa tento okruh zmenšuje). Dokážeme tak sami určiť, či niektorý výrok je kontingentný (má v rôznych svetoch rôznu pravdivostnú hodnotu) alebo nevyhnutný (má vždy tú istú pravdivostnú hodnotu). Ak je nevyhnutný, vieme za týchto okolností určiť jeho pravdivostnú hodnotu jednoduchým prebehnutím (v myslí, *a priori*) všetkých možných svetov, celého logického priestoru bez ohľadu na to, ktorý svet je skutočný. Ak je výrok kontingentný, musíme siahnuť k empirii, aby sme *a posteriori* zistili, či máme do činenia so svetom, kde je pravdivý, alebo so svetom, kde pravdivý nie je. Inak jeho pravdivostnú hodnotu nezistíme ([12], 226). Kripke tento dôsledok svedčiaci v prospech koextenzívnosti, ako som už naznačil, neprijíma. Neukazuje však, ako sa mu dá vyhnúť. Pozornosť venuje výhradne možnosti apriórnych kontingentných, resp. empirických nevyhnutných výrokov.

Aby Tichý ukázal, že Kripke neoprávnene považuje vetu (4) za nevyhnutný a empiricky poznávaný výrok, zavádza významné rozlíšenie medzi propozíciami výrokov.¹³ Ide o rozdiel medzi propozíciou vyjadrenou nejakým výrokom a propozíciou späťou s (*associated with*) týmto výrokom so zreteľom na jazyk, v ktorom výrok uvádzame. Takže, ak máme výrok S a jazyk L, pod propozíciou vyjadrenou výrokom S (ktorú S vyjadruje) rozumíme to, čo výrok S tvrdí v L, a pod propozíciou späťou s výrokom S takú propozíciu, (ktorá zaručuje), že výrok S je pravdivý v L ([12], 231).

Uved'me nepatrne pozmenený Tichého príklad (namiesto ním používaného anglického jazyka budeme príklad vzťahovať na slovenský jazyk). Majme propozície:

¹³Široko diskutovaný pojem propozície výroku nech tu označuje približne to, čo sa považuje za logický súd, to, čo výrok tvrdí, vyjadruje a čo, ak chceme byť naozaj presní a dôslední, nadobúda pravdivostnú hodnotu. Výrok totiž môže byť pravdivý alebo nepravdivý len v istom prenesenom zmysle prostredníctvom pravdivej či nepravdivej propozície ním vyjadrenej. Ak hovoríme, že nejaký výrok je pravdivý (nepravdivý), treba to chápať v uvedenom zmysle.

(A) „Zornica je horúca“ je pravdivý výrok slovenského jazyka.

(B) Zornica je horúca. ([12], 227).

Kým (B) predstavuje propozíciu, ktorú vyjadruje výrok „Zornica je horúca“, (A) predstavuje propozíciu, ktorá je spätá s výrokom „Zornica je horúca“ s ohľadom na slovenský jazyk. Ak tvrdíme výrok „Zornica je horúca“, môžeme mať na mysli buď (A) alebo (B). V styku s človekom, ktorý nevie, že Zornica je (má vlastnosť byť) horúca, budeme ho chcieť poučiť prostredníctvom (B). Ak narazíme na človeka, ktorý nerozumie výrazu „Zornica“, budeme sa snažiť presvedčiť ho o (A) tým, že mu adresujeme daný výrok, pričom on, spoliehajúc sa na našu pravdivosť, nemusí vôbec vedieť, čo výrok hovorí, vyjadruje totiž propozíciu (B). Bude len vedieť, že uvedený výrok, nech už hovorí čokoľvek, je pravdivý, teda bude vedieť (A) ([12], 231).

Podobná situácia môže vzniknúť pri výroku (4). Podľa Tichého práve v súvislosti s ním Kripke nerozlišuje medzi propozíciou vyjadrenou výrokom (4) a propozíciou spätou s výrokom (4), a preto neadekvátne rieši vzťah „*a priori*“ – „nevyhnutný“. Čo je vlastne propozíciou vyjadrenou výrokom (4)? Vieme, že „Zornica“ designuje Venušu – takisto ako „Večernica“. V (4) nevravíme o nebeskej polohe Venuše ani to, že ju vidíme v určitý čas dňa alebo noci. Propozíciou vyjadrenou výrokom (4) je, že Venuši pripisujeme sebaidentitu.¹⁴ Pretože žiadny objekt (ani Venuša) nemôže byť totožný sám so sebou, je táto propozícia nevyhnutne pravdivá. Zároveň je poznávaná *a priori*, empirické skúmanie zákona o sebaidentite je zbytočné ([12], 232). Keď teda Kripke výroku (4) pripisoval aposteriornosť ([12], 233), nemohol myslieť na propozíciu vyjadrenú (4), na to, čo (4) hovorí.

Naproti tomu propozíciu spätú s výrokom (4), totiž to, že v našom jazyku je (4) pravdivý, nemožno poznať inak ako empiricky. To, že v (4) sa označuje ten istý objekt dvoma odlišnými menami, je empirickou záležitosťou. Len pozorovaním zistíme, či „Zornica“ aj „Večernica“ referujú na ten istý objekt – Venušu. Keďže je mysliteľné, že to tak nie je (t.j. tieto vlastné mená nemusia referovať na ten istý objekt), je táto propozícia kontingentne pravdivá.

Kripke neodôvodnene poprel koextenzívnosť apriornosti a nevyhnutnosti, ak považoval (4) za nevyhnutný a *a posteriori* poznávaný. Všetko, čo Kripke urobil, bolo podľa Tichého ([12], 233) len to, že propozíciou, ktorú vyjadruje (4), pripísal nevyhnutnosť, kým propozíciou spätou s (4) prisúdil apriornosť. Inak povedané, ak niečo nie je nevyhnutné a niečo (úplne) iné nie je apriórne poznávané, vôbec to nedokazuje neplatnosť koextenzívnosti medzi nevyhnutnosťou a apriornosťou, pretože v takom prípade sa nevzťahujú na to isté. Koextenzívnosť z Tichého pohľadu nie je preto ohrozená (aspoň v prípade výrokov typu (4)), ba práve naopak – je opätovne potvrdená.

Tichý však nekomentuje Kripkem zdôrazňovanú rigidnosť vlastných mien vo výroku (4). Kripke je schopný preukázať, prečo je výrok (4) nevyhnutný, a to nie preto, že Venu-

¹⁴Tichý mieni sebaidentitou (*selfidentity*) vlastnosť byť totožný sám so sebou, teda nie identitu ako binárnu reláciu, vzťah, v ktorom je každý objekt len sebou samým. Preto je táto odlišnosť vyjadrená predponou „seba-“, ktorá je de facto nadbytočná. V kontexte Tichého úvah však môžeme používať aj chápanie identity ako vzťahu bez toho, aby sa tým na celkovej argumentácii niečo podstatne zmenilo.

ša nemôže nebyť Venušou, ale preto, že „Zornica“ a „Večernica“ budú designujú ten istý objekt vo všetkých možných svetoch, alebo nedesignujú ten istý objekt v žiadnom z možných svetov, no – podľa Kripkeho koncepcie – nemôžu raz designovať ten istý objekt a v inom možnom svete ten istý objekt nedesignovať. Tichý naopak len konštatuje a nerozvíja ďalej, prečo je propozícia späť s (4) kontingentná, hoci práve v tomto bode mohol napadnúť pojem rigidnosti designátorov. Teraz sa treba vyjadriť presnejšie – Tichý, pretože si nevšimol rigidnosť designátorov, Kripkeho argumentáciu úplne nevyvrátil, v istom zmysle ju však poopravil. Je prinajmenšom nepresné (nie dosť jemné) tvrdiť, že Kripke pripisuje nevyhnutnosť výroku (4). V skutočnosti – v tom spočíva Tichého „oprava“ – pripisuje nevyhnutnosť propozícii späté s výrokom (4).

Pri možnom názorovom strete či výhradách voči Kripkeho kritike spomínanej tradičnej koextenzivnosti sa naozaj treba náležite vysporiadať s pojmom „rigidný designátor“ a s problémami s ním súvisiacimi, ako to napr. urobil Keith Donnellan, ktorý v stati [3] síce súhlasí s možnosťou fixovania referencie (uviedenia, predstavenia) rigidného designátora prostredníctvom deskripcie vo vymedzeniach, akým je aj výrok (2), ale nesúhlasí s tým, aby jedným z dôsledkov podobného vymedzovania boli apriórne poznávané kontingentné pravdy, pretože – ako Donnellan usudzuje a argumentuje – tieto vymedzenia nevytvárajú priestor pre nijaké apriórne poznanie (aspoň nie takého druhu, o akom uvažoval Kripke, a ak vôbec ide o nejaké poznanie, tak nanajvýš len o jazyku, v ktorom sú rigidné designátory uvádzané) a ich skutočnou funkciou je rezervovanie mena (t.j. rigidného designátora) pre jeho budúce používanie ([3], 51-58).

Tichého (ale ani Donnellanova) kritika Kripkeho neznamena definitívne odmietnutie akejkolvek možnosti spochybnenia kantovskej koextenzivnosti vôbec – tak ako nemôžno vopred vylúčiť lepšie, prepracovanejšie a voči kripkeovskej argumentácii odolnejšie verzie tézy o koextenzivnosti pojmov „*a priori*“ a „nevyhnutný“, resp. „*a posteriori*“ a „kontingentný“. Či už chceme reformulovať túto tézu, alebo chceme zdokonaľiť jej kritiku, nesmieme zabúdať na to, ako a z akých ontologických, epistemologických a sémantických pozícií pristupujeme k inkriminovaným pojmom a v akom konceptuálnom rámci budeme riešiť zaujímavý problém vzťahov medzi nimi. Nikdy totiž nevystupujú len samy pre seba a osebe, demonštrujú skôr dôsledky, ale i zámery teórií stojacich zdanlivo v pozadí.

LITERATÚRA

- [1] AYER, A. J.: *Language, Truth and Logic*. Harmondsworth, Pelican Books 1986.
- [2] CMOREJ, P.: *Esencializmus versus antiesencializmus*. In: *Philosophica XXVI*, UK Bratislava 1988, s. 163-203.
- [3] DONNELLAN, K.: *The Contingent A priori and Rigid Designators*. In: French, P. A. et al. (eds.): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1979, s. 45-60.
- [4] GAHER, F.: *Logika pre každého*. Bratislava, Iris 1994.
- [5] GRAYLING, A. C.: *An Introduction to Philosophical Logic*. Sussex, Brighton 1982.
- [6] KANT, I.: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava, Pravda 1979.
- [7] KRIPKE, S. A.: *Naming and Necessity*. In: Harman, G. – Davidson, D. (eds.): *Semantics of Natural Language*. Dordrecht, D. Reidel 1972, s. 253-355.

- [8] PUTNAM, H.: Reason, Truth and History. Cambridge, Cambridge University Press 1981.
- [9] QUINE, W. V. O.: Dve dogmy empiricismu. In: *Filozofia* 47, 1992, č. 8, s. 485-499.
- [10] QUINTON, A.: The A priori and the Analytic. In: Strawson, P. F. (ed.): *Philosophical Logic*. Oxford, Oxford University Press 1967, s. 107-128.
- [11] STRAWSON, H. P. – GRICE, H. P.: Na obranu dogmy. In: *Filozofia* 47, 1992, č. 10, s. 605-615.
- [12] TICHÝ, P.: Kripke on Necessity A posteriori. In: *Philosophical Studies* 43, 1983, s. 225-241.